

ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΚΑΛΛΙΓΑΣ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΑΘΗΝΩΝ (1889-1896)

Υ Π Ο

ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Δ. Θ.

Εἰσαγωγικά.

Μεταξὺ τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων τῶν ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Ἑθνους καὶ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κοσμησάντων τὸν ἀποστολικὸν θρόνον τῶν Ἀθηνῶν ὅπως περίβλεπτον θέσειν καταλαμβάνει ἡ μορφή τοῦ μητροπολίτου Γερμανοῦ Καλλιγᾶ, τοῦ ἀπὸ Κεφαλληνίας. Γόνος τῆς εὐάνδρου ταύτης νήσου, παρὰ τὸ βραχὺ τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ, μόλις ἐξικνουμένης εἰς τὸ διάστημα ἑπτὰ ἐτῶν (1889-1896), ἐπέτυχε νὰ παρουσιάσῃ ἐργώδη καὶ ἀποδοτικὴν προσπάθειαν εἰς διαφόρους τομεῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς διακονίας καὶ νὰ ἐμφανίσῃ τὴν Ἐκκλησίαν ζῶσαν καὶ ἐνεργὸν δύναμιν τῆς κοινωνίας. Ἡ ἀνέγερσις λαμπρῶν οἰκοδομημάτων, ὡς τοῦ μητροπολιτικοῦ καὶ τοῦ συνοδικοῦ μεγάρου καὶ τῆς Γερμανείου σχολῆς, ἡ διακόσμησις τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ἰδρυσις τοῦ «Ἰ. Συνδέσμου», ἡ δεξιὰ διοίκησις τῆς μητροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν καθόλου, ἡ προστασία τοῦ ἱεροῦ κηρύγματος, ἡ φιланθρωπικὴ δραστηριότης τούτου καὶ τὰ λοιπὰ θεάρεστα καὶ δημοφιλῆ ἔργα αὐτοῦ, καθὼς καὶ τὰ ὠραῖα σχέδια τῆς μελλοντικῆς ἐργασίας, τὰ ὁποῖα δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ μετουσιωθοῦν εἰς πραγματικότητα, πρόκεινται ὡς λαμπρὰ δείγματα τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνδρός, τοῦ ὁποίου ἐνωρὶς ἐστερήθη ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Παρέχοντες τὴν κατωτέρω ἐξιστόρησιν τῶν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἐν λόγῳ διαπρεποῦς ἱεράρχου γενομένων βοηθοῦμεν τὸν ἀναγνώστην νὰ γνωρίσῃ μίαν δημιουργικὴν σελίδα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ἱστορίας, κατανοῶν οὕτω τί δύναται νὰ ἐπιτελεσθῇ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὅταν εὔρεθοῦν τὰ κατάλληλα καὶ ἱκανά, ὑπὸ θεοῦ ζήλου καὶ θερμουργοῦ πίστεως, ἐμπνεόμενα πρόσωπα.

Ἡ ἐκλογή τοῦ Γερμανοῦ ὡς μητροπολίτου.

Θανόντος τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν Προκοπίου Α' τοῦ Γεωργιάδου († 30.1.1889), ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος δὲν ἦτο καθόλου εὐχάριστος.¹ Οὐδεὶς ἐκ τῶν ἐν ἐνεργείᾳ ἀρχιεπισκόπων ἐφαίνετο ἱκανὸς ἵνα καταλάβῃ τὴν κενωθεῖσαν θέσιν τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν. Ὑπὸ τῆς ἐφημερίδος «Ἀκρόπολις», ἣτις διευθύνετο ὑπὸ τοῦ ἐπιφανοῦς δημοσιογράφου Βλάση Γαβριηλίδου, προετάθη ἡ ὑποψηφιότης τοῦ καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν Νικολάου Δαμαλά, ὅστις ἦτο λαϊκός.² Ἐν τῷ μεταξὺ ἐκρίνετο ἀναγκαῖα ἡ ἄμεσος ἐκλογή τοῦ νέου μητροπολίτου, διότι ἐπέκειντο καὶ οἱ γάμοι τοῦ διαδόχου τοῦ ἑλληνικοῦ στέμματος πρίγκηπος Κωνσταντίνου.

Ἡ κυβέρνησις ὁμοῦς τοῦ Χαριλάου Τρικούπη ὡς ἱκανὸν πρὸς κατάληψιν τοῦ πρώτου θρόνου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἔκρινε τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κεφαλληνίας Γερμανὸν Καλλιγᾶν, τὸν ὅποιον καὶ ἤθελγε νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὴν Ἱ. Σύνοδον. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπέτυχε τελικῶς. Ἡ ἐν Κεφαλληνίᾳ δραστηριότης τοῦ Γερμανοῦ καὶ ὁ πρότερος αὐτοῦ βίος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Μασσαλίᾳ ἐξήπλωσαν τὴν περὶ αὐτοῦ φήμην, ὥστε νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ ἐνδεδειγμένος διὰ νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν ἀποστολικὸν θρόνον τῶν Ἀθηνῶν.

Ἄλλος συνυποψήφιος προεβλήθη ὁ ἐπίσης καλὴν φήμην ἔχων ἀρχιεπίσκοπος Κορινθίας Σωκράτης Κολιάτσος, ἐξ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας τῆς Ἀττικῆς καὶ πρώην διευθυντῆς τῆς Ριζαρέλου Σχολῆς.³ «Μακρὰ καὶ θυελλώδεις ἐγένοντο ἐν τῇ βουλῇ συζητήσεις⁴, αἱ γινώμαι τῶν θεολογούντων ἦσαν εἰς διάστασιν καὶ ἡ δημοσιολογία ἐφ' ἱκανὸν ἠσυχολήθη μὲ τὸ ἀναφυσὲν ζήτημα»⁵.

1. Ἡ «Ἀκρόπολις» ὁμιλεῖ περὶ «ἐκπνεύσεως ἑλληνικῆς ἐκκλησίας» (Πε. 2. 2. 1889, σ. 1γ).

2. Περὶ τούτου βλ. Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Σελίδες ἐκ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀθηνῶν Γερμανὸς Καλλιγᾶς, «Ἀνάπλασις» ΜΑ' 1928, σ. 69, Μ. Α. Σιώτου, ἄρθρον ἐν ΘΗΕ, Δ' 1964, σ. 901-903, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία.

3. Περὶ τοῦ ἀνδρὸς βλ. Βασιλείου Ἀτέση, Ἐπίτομος Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τ. Α', ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 163-164. Ἱ. Γ. Τιμαγενοῦς, ἄρθρον ἐν ΘΗΕ, ΙΑ' 1967, στ. 625-626, Μεθοδίου Φούγια, ἀρχιμ., Ἱστορία τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου, Ἀθήναι 1968, σ. 284-286.

4. Πρβλ. Χρυσ. Παπαδοπούλου, μν. ξ., σ. 65-66.

5. Ἡ. Α. Τσιτσέλη, Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα, τ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1960, σ. 210. Ἐνδεικτικὸν τοῦ ἐκατέρωθεν πάθους τῶν παρατάξεων εἶναι, ὅτι ὁ ποιητῆς Λασκαράτος, καίτοι μὴ συμπαθῶν τὸν Γερμανόν, συνέταξε ποίημα σκαυτικὸν τιτλοφορούμενον «Κολια-

Ἡ σύνθεσις τῆς Ἱ. Συνόδου κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην δὲν ἦτο εὐνοϊκὴ διὰ τὴν πραγμάτων τῶν κυβερνητικῶν σκέψεων. Δύο τῶν συνοδικῶν συνέδρων οἱ Σύρου-Τήνου Μεθόδιος Παπαναστασόπουλος καὶ Τριφυλίας καὶ Ὀλυμπίας Νεόφυτος Παναγιωτόπουλος προετίμησαν νὰ παραιτηθοῦν τῶν συνοδικῶν τῶν καθηκόντων καὶ ἀντικατεστάθησαν κατὰ Φεβρουάριον 1889 ὑπὸ τῶν Ἀργολίδος Νικάνδρου Δελούκα καὶ Νάξου Γρηγορίου Γιακουμῆ. Ὡς πέμπτον μέλος, ἔκτακτον πρὸς συμπλήρωσιν τῆς πενταμελοῦς συνόδου, ἐκλήθη ὁ Κορινθίας Σωκράτης Κολιάτσος.

Κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 10 Μαΐου 1889 οἱ μὲν Κορινθίας καὶ Ἀργολίδος ἐζήτησαν ἀναβολὴν τῆς ἐκλογῆς, οἱ δὲ Μεσσηνίας Πανάρετος Κωνσταντινίδης Ὑδρας καὶ Σπετσῶν Ἀρσένιος Γουμποῦρος καὶ Νάξου Γρηγόριος Γιακουμῆς, συμφωνοῦντος καὶ τοῦ βασιλικοῦ ἐπιτρόπου Π. Μαυρομιχάλη, ἐτάχθησαν ὑπὲρ τῆς ἀμέσου ἐκλογῆς. Ὁ Κορινθίας διεμαρτυρήθη ἐντόνως καὶ ἀπεχώρησε τῆς συνεδριάσεως. Ἐπειδὴ δέ, κατόπιν τούτου, ἀπεῖχε καὶ τῶν ἐπομένων συνεδριῶν τῆς Ἱ. Συνόδου πρὸς κωλυσιεργεῖαν, ἐκλήθη κατὰ παράκλησιν τοῦ σώματος πρὸς συμπλήρωσιν ὁ ἐπόμενος κατὰ τὴν τάξιν τῶν πρεσβείων ἀρχιερωσύνης, ἀρχιεπίσκοπος Κεφαλληνίας Γερμανός Καλλιγᾶς.

Οὕτω τῇ 5 Ἰουλίου 1889 ἡ Ἱ. Σύνοδος, ὑπὸ τὴν νέαν αὐτῆς σύνθεσιν, διὰ 4 ψήφων ἐξελέξατο ὡς μητροπολίτην Ἀθηνῶν τὸν ἀπὸ Κεφαλληνίας Γερμανὸν Καλλιγᾶν. Τῆς ἐκλογῆς ἀπέσχευ ὁ Ἀργολίδος Νίκανδρος Δελούκας, ζητήσας ἀναβολὴν⁶.

Ἡ ἐκλογὴ ἤγειρεν ἀντιρρήσεις. Ἐμμέμφθησαν τὸ γεγονός ὅτι ὁ Γερμανός ἐψήφισεν ἑαυτόν. Τοῦτο ὅμως εἶχεν προηγηθῆ καὶ εἰς προηγουμένας ἐκλογὰς τῶν μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν, ὡς κατὰ τὰς ἐκλογὰς Θεοφίλου (1862) καὶ Προκοπίου Α΄ (1874), καθὼς καὶ τοῦ ἐκλεγέντος Ἀθηνῶν, ἀλλὰ τελικῶς μὴ προκριθέντος ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, μητροπολίτου Κερκύρας Ἀντωνίου Χαριάτου (1873). Γενικῶς ὁμολογεῖται ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ κατάστασις, ὅταν ὁ Γερμανός ἐξελέγη, ἦτο πνιγηρὰ. Εἶχον προηγηθῆ «χυδαῖαι ὕβρεις καὶ αἱ σκανδαλωδέσταται κατηγορίαι»⁷. Ὑπὸ θεολογικῶν κύκλων, λόγῳ τῆς ἐμφανοῦς πολιτικῆς πιέσεως, ἐλέγετο, ὅτι ἡ ἐκλογὴ ἐγένετο ἀνωμάλως⁸.

τσαῖς» (Ἁ. Λ α σ κ ρ ᾶ τ ο υ, Ἀπαντα, τ. Γ', Ἀθήνα 1959, σ. 21). Πρβλ. καὶ τὸ ποίημα «Μετὰ τὴν Κολιατσαῖδα» (Αὐτόθι, σ. 50). Πρβλ. ἐπίσης Τ σ ι τ σ ἔ λ η, ἔ. ἀ. καὶ Κ α ἰ τ η ς Κ. Β λ α χ ο γ ἰ ἄ ν ν η, Γερμανός Καλλιγᾶς, μητροπολίτης Ἀθηνῶν, Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Ἀθηναϊκά», τεῦχος 27, Ἀθῆναι 1964, σ. 9.

6. Β α σ ι λ ε ἰ ο υ Ἀ τ ἔ σ η, μητροπολίτου πρ. Λήμου, Τὰ περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κεφαλληνίας Γερμανοῦ Καλλιγᾶ ὡς μητροπολίτου Ἀθηνῶν (5 Ἰουλίου 1889), ΑΕΚΔ, Σ' 1951, σ. 17-25, ὅπου ἀποσπάσματα ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς Ἱ. Συνόδου.

7. «Σιὼν» 9.7.1899, ἀρ. φ. 408, σ. 1.

8. Α. Δ ι ο μ ῆ δ ο υ ς Κ υ ρ ῖ α κ ο ῦ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Γ' 2, σ. 167: «Ἡ ἐκλογὴ ὡς γενομένη ἀνωμάλως πολὺν ἤγειρε θόρυβον, ἕνεκα πιέσεως ἐπὶ τῆς συνόδου παρὰ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας», Πρβλ. καὶ τὸ ἄρθρον «Ὁ νέος μητροπολίτης», «Ἀ ν ἄ π λ α σ ι ς», Β' 1889, σ. 281-282.

Παρά ταῦτα ὀλίγον μετὰ τὴν ἐκλογὴν καὶ ἐγκαθίδρυσίν του⁹ ὁ Γερμανὸς διὰ τῆς συνήθους αὐτοῦ δραστηριότητος ἤρχισε νὰ ἐπιβάλλεται. Δὲν ἐβράδυνον δὲ αἱ εὐνοϊκαὶ περὶ αὐτοῦ κρίσεις. Ἡ «Σιών» π.χ. ἔγραφε:

«Ὁ νέος μητροπολίτης παρέχει ἐχέγγυα πλήρους ἀφοσιώσεως ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας, παραδειγματικῆς δραστηριότητος, ἐν τῇ ἐξασκήσει τῶν καθηκόντων αὐτοῦ καὶ ἐν γένει διοικητικῆς ἱκανότητος»¹⁰.

Ἡ «Ἀκρόπολις» ἐχαρακτήριζε αὐτὸν ὡς ἀκολουθῶς:

«Ἀνὴρ εὐπαίδευτος..., πεπολιτισμένος, πρᾶος, εἰρηνικός, πρὸ πάντων δὲ ἐνάρετος, ἀφατρίαστος, μακρὰν τῆς πολιτικῆς, ζηλωτῆς τῆς προόδου, φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ πόθου ὅπως ἀφίση ἔχνη τῆς διαβάσεώς του»¹¹.

Καὶ πράγματι τὰ ἔχνη τῆς διαβάσεως τοῦ Γερμανοῦ Καλλιγᾶ ἐκ τοῦ θρόνου τῶν Ἀθηνῶν παρέμειναν ἀνεξίτηλα. Ἄς ἴδωμεν ὅμως ὅποιος τις ὑπῆρξεν οὗτος.

Βιογραφία.

1. Γέννησις — Καταγωγή — Παιδεύσις.

Ὁ κατὰ κόσμον Γεράσιμος Γαλανὸς ἐγεννήθη εἰς τὸ χωρίον Καλιγάτα Λιβαθοῦς τῆς Κεφαλληνίας τὴν 4ην Μαρτίου 1844. Ὁ πατὴρ του Ἰωάννης Γαλανός, ναυτικός τὸ ἐπάγγελμα, προώριζε καὶ αὐτὸν διὰ τὸ ναυτικὸν στάδιον, ἢ δὲ μῆτηρ του ὠνομάζετο Διαμαντούλα καὶ ἦτο τὸ γένος Ἀλιμπράντη.

Τὰ πρῶτα γράμματα ἐδ.δάχθη εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον τοῦ χωρίου του, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐφοίτησε εἰς τὸ Λύκειον Ἀργοστολίου.

Δέκα πέντε μόλις ἐτῶν μετέβη εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ ἤρχισε τὸ ναυτικὸν αὐτοῦ στάδιον, προσληφθεὶς ὡς ναυτόπαις εἰς πλοῖον συμπολίτου του. Βραδύτερον ὡς ναυτόπαις ἠκολούθησε τὸν πλοίαρχον πατέρα του εἰς ταξίδιον του εἰς Ρωσίαν, παραμείνας ἐκεῖ ἐπὶ δύο ἔτη.

Εἰς ἡλικίαν 17 ἐτῶν, ἀσθενήσας μετέβη εἰς τὴν ἐν Πάτμῳ μονὴν τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, πλησίον τοῦ ἡγουμενεύοντος συμπολίτου καὶ συγγενοῦς του Παρθενίου Καλλιγᾶ. Μετὰ τετραετῆ ἐκεῖ διαμονήν, ἐχειροτονήθη διάκονος μετονομασθεὶς εἰς Γερμανόν. Μεταβάς δὲ μετὰ τοῦ προστάτου του ἡγουμένου δι' ὑποθέσεις τῆς μονῆς των εἰς Κωνσταντινού-

9. Τὸ Β.Δ. τῆς μεταθέσεως ἐδημοσιεύθη τῇ 17.7.1889. Βλ. «Ἀκρόπολιν» ἐπομένης.

10. «Σιών» 9.7.1889, ἀρ. φ. 408, σ. 2.

11. «Ἀκρόπολις» Πε 6. 7. 1889, σ. 1β.

ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΚΑΛΛΙΓΑΣ (1844-1896)
Μητροπολίτης Ἀθηνῶν (1889-1896)

πολιν, ἐγνωρίσθη μετὰ τοῦ ἐπίσης Κεφαλλῆνος μητροπολίτου Σελευκειᾶς Ἀνθίμου Μαζαράκη, διευθυντοῦ τῆς Ἐμπορικῆς Σχολῆς Χάλκης, ὅστις καὶ προσέλαβε αὐτὸν ὡς ἱεροδιάκονον εἰς τὴν ἐν λόγῳ Σχολήν. Τῇ συστάσει δὲ αὐτοῦ ἐνεγράφη εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς Χάλκης, δαπάναις τοῦ Ἀνδρέου Βαλλιάνου. Ἐκεῖ ἐπὶ ἑπταετίαν «ἡ ἐπιμέλεια ἐσφυρηλάτησε τὸν ἀριστον μαθητὴν, ἡ σεμνότης τὸν ἐνάρετον ἀνθρωπον καὶ ὁ θρησκευτικὸς ζῆλος τὸν ἄξιον κληρικόν»¹².

Ἀπὸ τὴν ἐκεῖ μαθητείαν τοῦ ἱεροδιακόνου Γερμανοῦ διηγοῦνται τὸ ἐξῆς ἐπεισόδιον: Ἡγηθεὶς τῶν μαθητῶν προεκάλεσε εἰρηνικὴν ἐπανάστασιν, ἣτις ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐκ τῆς σχολῆς ἐκδιώξιν παρεισδυσάντων ἑτεροδόξων. «Ἡ ὀξύδερκεια, ἡ τόλμη καὶ ἡ ὀρθὴ λογικὴ του διέλαμψαν»¹³.

2. Ἡ δρᾶσις του ὡς κληρικοῦ.

Τὸ 1874, ἀποφοιτήσας ἀριστοῦχος τῆς κατὰ Χάλκην Θεολογικῆς Σχολῆς, προσελήφθη, συστάσει τοῦ ὡς ἄνω μνημονευθέντος Κεφαλλῆνος κληρικοῦ μητροπολίτου Ἀνθίμου Μαζαράκη, ὡς ἀρχιδιάκονος καὶ γραμματεὺς τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Σωφρονίου, ὑπὸ τοῦ ὁποίου μετὰ ἐξαετίαν ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος καὶ προεχειρίσθη εἰς μέγαν ἀρχιμανδρίτην. Διορισθεὶς δὲ μέγας πρωτοσύγκελλος διετέλεσεν διευθυντὴς τοῦ πατριαρχικοῦ γραφείου, ἐκτελῶν τὰ καθήκοντα αὐτοῦ «μετὰ μεγάλης συνέσεως καὶ δραστηριότητος». Συγχρόνως δὲ ἤσκει καὶ τὸ ὑψηλὸν ἔργον τοῦ ἱεροκήρυκος. Ἡ δεκαετὴς αὕτη παρὰ τῷ πατριάρχῳ Ἀλεξανδρείας διοικητικὴ ὑπηρεσία «μεγάλως αὐτὸν ἀνέδειξε καὶ πολυτιμωτάτην εἰς αὐτὸν πεῖραν προσεπόρισεν»^{13α}.

Τὸ 1879 μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας διὰ τὸ ἀναφυῆν τότε μοναστηριακὸν ζήτημα. Ὑποβληθεὶς ὅμως εἰς πολλὴν κόπωσιν δὲν ἐπέστρεψε εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ θέσιν.

Τὸ 1880, προσκληθεὶς ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Μασσαλίας, τῇ προτάσει τοῦ διαπρεποῦς ὁμογενοῦς Ἀνδρέου Βαλλιάνου, ἀνέλαβε τὰ καθήκοντα ἐφημερίου τῆς κοινότητος ταύτης. Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ εἰργάσθη ἀόκως, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἤκμαζον ἐπιφανεῖς ἑλληνικοὶ οἴκοι, ὡς τοῦ Βαλλιάνου, τοῦ Κούπα, τοῦ Σταύρου Μεταξᾶ, τοῦ Ζαφειροπούλου¹⁴, τοῦ Μελλᾶ καὶ ἄλλων. «Ἐτακτοποίησε τὰς ἐκκρεμοῦσας ὑπο-

12. Κ. Βλαχογιάννη, μν. ἔ., σ. 4.

13. Ἀύτῳ θι.

13α. Χρυσ. Παπαδοπούλου, μν. ἔ., σ. 65.

14. Περί τοῦ ἐθνικοῦ εὐεργέτου Στεφάνου Ζαφειροπούλου († 26.11.1894) καὶ τῶν πρὸς τὴν μητρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν δωρεῶν του βλ. «Ἰ. Σύνδεσμον» 1.12.1894, ἀριθ. 3, σ. 4.

θέσεις, προώθησε τὴν φιλανθρωπίαν, ἐνεθουσίασε καὶ ἔδωσε πνοὴν εἰς πίστιν ζῶσαν»¹⁵. Παρακολουθήσας δὲ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν θρησκευτικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν βίον τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης προπαρασκευάσθη δεόντως διὰ τὰ μετὰ ταῦτα ἀρχιερατικά του καθήκοντα. Πράγματι δέ, ἐν Μασσαλίᾳ εὐρισκόμενος ἐξελέγη ὑπὸ τῆς Ἱ. Συνόδου καὶ προεκρίθη ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου ἀρχιεπίσκοπος τῆς χηρευούσης ἀρχιεπισκοπῆς Κεφαλληνίας. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν οἱ ἐν Μασσαλίᾳ ἀπόδημοι Κεφαλλῆνες, λόγῳ τῆς καλῆς φήμης τῆς ὁποίας μεταξὺ αὐτῶν ἔχαιρε, δραστηρίως ἐργαζόμενος ἐν τῇ διαποιμάνσει τῆς ἐν λόγῳ ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος.

3. Ἀρχιεπίσκοπος Κεφαλληνίας (1884—1889).

Τὴν 17 Μαρτίου 1884¹⁶ ὁ Γερμανός ἐχειροτονήθη ἀρχιεπίσκοπος Κεφαλληνίας καὶ ἀμέσως ἐπελήφθη τῶν ἀρχιερατικῶν αὐτοῦ καθηκόντων¹⁷, ἀναπτύξας ἔκτακτον καὶ μεγάλην δραστηριότητα.

Ἐφαρμόζων δὲ πρακτικῶς τὰς ἀρχὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπέδωθε εἰς τὴν ἴδρυσιν διαφόρων φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων, ἦτο νοσοκομεῖον μετὰ πτωχοκομεῖον, ὄρφανοτροφείου¹⁸, ταμείου περιθάλψεως τῶν ἐνδεῶν ἱερέων, ἀναγνώστηριου καὶ ἄλλων παρομοίων.

Ἐκ τῶν πρώτων αὐτοῦ φροντίδων, ἐπίσης, ἦτο ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ ἐφημεριακοῦ προβλήματος. Πρὸς τοῦτο, ἀφ' ἑνὸς μὲν περιώρισε τὰς χειροτονίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ προέτρεπε πρὸς εἴσοδον εἰς τὸ στάδιον τοῦ κληρικοῦ φιλομαθεῖς, εὐσεβεῖς καὶ χρηστοθήεις νέους.

Κατόπιν, ἐπέδωθε εἰς τὴν διοργάνωσιν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς. Κατήρτισε μητρώα ναῶν, βιβλία ἐνοριῶν, κτηματολόγια μονῶν. Ὁ ἴδιος προσωπικῶς κατέγραψε τὰ βιβλία τοῦ ἀρχείου τῆς ἀρχιεπισκοπῆς.

Σημαντικὴ ὑπῆρξε ἡ προσφορά του εἰς τὸ κήρυγμα. Τὴν ἔλλειψιν ἱεροκήρυκος ἀνεπλήρου πολλάκις ὁ ἴδιος. «Οἱ λόγοι του, ἀναγιγνωσκόμενοι ὑπ' αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου, εἰ καὶ ἐστερημένοι ὑψιπέτιδος φαντασίας, ρητορικῶν ἀνθέων καὶ θεολογικῆς βαθύτητος, ἦσαν ὅμως οὐσιαστικώτατοι, πρακτικώτατοι καὶ ἐπικοδομικώτατοι, διότι ἀπέρρεον ἐκ στερεᾶς εὐσεβείας καὶ πεποιθήσεως καὶ ἐξήρχοντο ἀπὸ χειλέων ἀνδρὸς βασιμῶς ἐμπνέοντος τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἐκτίμησιν πρὸς τὸ

15. Κ. Βλαχογιάννη, Γερμανός Καλλιγᾶς, σ. 5.

16. Ὁ Τσιτσέλης (μν. ε., Β', σ. 204) ὀρίζει μᾶλλον κατὰ παραδρομὴν τὴν χειροτονίαν αὐτοῦ κατὰ τὴν 25ῃν Μαρτίου.

17. Γερμανοῦ Καλλιγᾶ, Λόγος ἐκφωνηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κεφαλληνίας Γερμανοῦ Καλλιγᾶ, κατὰ τὴν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Σωτῆρος γενομένην ἐπὶ τῇ εἰς Κεφαλληνίαν ἀφίξει του δοξολογίαν, Κεφαλληνία 1884.

18. Βλ. «Σωτήρ», ΙΒ' 1889, σ. 32.

ἀνυπόκριτον τοῦ χριστιανικοῦ ζήλου καὶ τὸ εἰλικρινές τῶν διδαγμάτων»¹⁹.

Ἐπελήφθη ἐπίσης ἔργων κοινωνικῆς ὠφελείας διὰ τῆς ἰδρύσεως φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων. Εἰς πρωτοβουλίαν του ὀφείλεται ἡ ψήφισις τοῦ νόμου ἈΦΚΖ' περὶ τῶν φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων τῆς νήσου (8 Ἰουνίου 1887). Σχετικῶς κατετέθη κληροδότημα 50.000 δραχμῶν ὑπὸ τοῦ Ἀντ. Ρωμάνου.

Ἐμερίμνησεν ἀκόμη διὰ τὴν σύστασιν νοθοτροφείου, δηλ. βρεφοκομείου, ἐκ χρημάτων τῆς Ἀδελφότητος Κεφαλληνίων Ἀλεξανδρείας καὶ Πόρτ-Σάϊδ καὶ τοῦ Βαλλιανείου κληροδοτήματος, ἀνεγείρας ἐν τῷ προαυλίῳ ναῶν τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων.

Ἐπίσης συνέστησεν ἐν Ἀργοστολίῳ βιβλιοθήκην, τοῦ κανονισμοῦ αὐτῆς ἐγκριθέντος διὰ Β.Δ. ἀπὸ 30.11.1887. Αὕτη τὸ 1888 ἤριθμει 5.000 τόμους βιβλίων, περιελάμβανε δὲ καὶ νομισματολογικὴν συλλογὴν²⁰.

Ἐπεσκεύασε καὶ ἐκαλλώπισε τὸν ἐν Μεταξάτοις ἐπισκοπικὸν ναὸν τοῦ Ἀγίου Νικολάου, ὅπου ἐνεταφιάζοντο οἱ ἀρχιερεῖς τοῦ τόπου· ἐφρόντισε περὶ τῆς πινακοθήκης τῶν διαπρεπῶν κληρικῶν καὶ τῶν ἀρχιερέων τῆς νήσου. Τέλος ἐμερίμνησε καὶ περὶ συγγραφῆς τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κεφαλληνίας, μεταφράσας ἀπὸ τοῦ κώδικος τῆς ἀρχιεπισκοπῆς, τοῦ σωζομένου εἰς τὸ ἀρχεῖον Τσιμαράτου, τὰ ἐν αὐτῷ ἐπίσημα ἰταλικά χειρόγραφα καὶ παρακινήσας τὸν Ἡ. Τσιτσέλην εἰς ἔρευναν πρὸς συγγραφὴν σχετικῆς μονογραφίας.

Ἐχεδιάζεν ἐπίσης τὴν ἴδρυσιν ἐκκλησιαστικοῦ τυπογραφείου, ὀρφανοτροφείου καὶ ἱερατικῆς Σχολῆς. Δὲν προέλαβεν ὅμως νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ ἔργα ταῦτα.

Ἡ πολυσχιδῆς αὕτη δραστηριότης τοῦ Γερμανοῦ Καλλιγᾶ συντέλεσεν, ὥστε πρὸς αὐτὸν νὰ στρέψῃ τὰ βλέμματά της ἡ κυβέρνησις τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ἀποσκοποῦσα ὅπως διὰ δραστηρίου ἀνδρὸς πληρώσῃ τὸν διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Προκοπίου Α' τοῦ Γεωργιάδου χηρεύσαντα θρόνον τοῦ προκαθημένου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Καὶ πράγματι, ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω, ἐπετεύχθη ἡ ἐκλογή αὐτοῦ ὡς μητροπολίτου Ἀθηνῶν.

Μητροπολίτης Ἀθηνῶν (1889 - 1896)

Μετὰ τὴν προγηγεῖσαν ἀδράνειαν τοῦ προκατόχου αὐτοῦ ἡ ἐμφάνισις τοῦ νέου πρωθεράρχου ὑπῆρξεν εὐχάριστος ἐκπληξίς, μεγάλας ἐμβαλοῦσα ἐλπίδας περὶ τῆς ἀνορθώσεως τῆς Ἐκκλησίας. «Ἀκάματος καὶ ἀεικίνητος

19. Ἡ. Τσιτσέλη, μν. ξ., Β', σ. 205.

20. Λεπτομερείας βλ. παρὰ Τσιτσέλη, μν. ξ., σ. 208.

ἤρξατο ἀμέσως ὁ Γερμανός μεγαλεπήβολον σχέδιον ἐφαρμόζων, νυκτὸς καὶ ἡμέρας σκεπτόμενος καὶ ἐπινοῶν, οἷονεὶ βιαζόμενος νὰ ἐπιτελέσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα»²¹.

Ποικίλοι ἦσαν οἱ τομεῖς, οἵτινες εἴλκυσαν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀκαμάτου καὶ ρέκτου ἱεράρχου, εἰς τοὺς ὁποίους εἰργάσθη δραστηριῶς κατὰ τὴν ἐπταετῆ διαπολιμανσιν τῆς ἀθηναϊκῆς Ἐκκλησίας. Οἱ κυριώτεροι ἐξ αὐτῶν ὑπῆρξαν οἱ ἑξῆς:

α'. Ἀναδιοργάνωσις τοῦ κλήρου

Ἡ μετὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν καὶ τὴν ἴδρυσιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος θέσις τοῦ ἱεροῦ κλήρου ἦτο οἰκτρά. Διὰ τοῦτο, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν του, ἐπελήφθη τοῦ μεγάλου τούτου προβλήματος τῆς Ἐκκλησίας. Ὅπως σημειώνει ἡ «Ἀκρόπολις» τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὁ Γερμανός «ἐσχημάτισεν ... τὴν πεποιθήσιν ὅτι δύο εἶναι αἱ κυριώτεροι πληγαὶ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, ὧν ὀφείλει νὰ ἐπιδιωχθῆ συντόμως ἡ θεραπεία: ἡ ἀμάθεια καὶ πτωχεῖα τοῦ κατωτέρου κλήρου, καὶ ἡ οἰκτρά κατάστασις τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας, φθειρομένης καὶ σπαταλωμένης, ἐφ' ἧ μὴ δεῖ»²².

Πρὸς βελτίωσιν τῆς μορφώσεως τοῦ κλήρου ἐν πρώτοις, ἤρchiσε νὰ ἀνοικοδομῆ τὴν πρὸς τιμὴν του ὀνομασθεῖσαν κατόπιν Γερμανεῖον Σχολήν. Ἐπίσης, προέτεινε εἰς τὴν κυβέρνησιν, ὅπως ἰδρυθῆ εἰς ἕκαστον τῶν νομῶν τοῦ κράτους ἱεροδιδασκαλεῖον. Οἱ ἀπόφοιτοι τῶν ἱεροδιδασκαλείων τούτων θὰ ὑπηρετοῦν ὡς δημοδιδάσκαλοι διὰ τὸν μέχρι τῆς χειροτονίας αὐτῶν χρόνον.

Ἀπρῶτος συλλαβῶν τὴν ἔννοιαν τοῦ *Θεολογικοῦ Οἰκοτροφείου*, ἔστω καὶ ἐν ὑποτυπῶδει μορφῇ, προσέλαβε ὡς ἐσωτερικοὺς αὐτοῦ ὑποτρόφους νέους, ἐν τῷ μητροπολιτικῷ αὐτοῦ μεγάρῳ διαμένοντας μετὰ ζῶν ἀυστηρῶς μοναστηριακῆν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πλεῖστοι ἐγένοντο κληρικοί²³. Σημειωτέον ὅτι νέους τινὰς καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην ἀπέστειλε, ὅπως ἀποκτήσουν εὐρυτέραν μόρφωσιν διὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς στελέχη τῆς Ἐκκλησίας²⁴.

Ἐν συνεχείᾳ δέον νὰ μνημονευθῆ ἡ ἴδρυσις τοῦ «Ἱεροῦ Συνδέσμου» (1890),

21. Χρυσ. Παπαδοπούλου, μν. ἕ., σ. 66. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν, ἐν Ἀθήναις 1928, σ. 12.

22. Τοῦτο ἀναγνωρίζουν καὶ δυσμενεῖς κριταὶ τοῦ ἔργου του ὡς ὁ Ἀ. Διομήδης Κυριακὸς (Ἐκκλ. Ἱστορία, τ. Γ' 2, σ. 167).

23. «Ἀκρόπολις» 8.7.1889 = «Σιὼν» ἀρ. 408, σ. 2.

24. Β. Ἀτῆση, Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν, «Ἀναμόρφωσις» 1954, σ. 70.

25. Οὕτως ἀναφέρεται, ὅτι ὁ κατόπιν μητροπολίτης Κεφαλληνίας *Δαμασκηνός Πολυδώρος* ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν Εὐρώπην ἀποσταλέντων. Τοῦτον προώριζεν ὡς διευθυντὴν τῆς Γερμανεῖου Σχολῆς («Ἱ. Σύνοδος» Α' 1895, ἀριθ. 31, 22 Ἰουνίου, σ. 4. «Ἐκκλησία» ΙΑ' 1933, σ. 411). Κατὰ τὴν Κ. Βλαχογιάννη (σ. 13) ἦσαν περὶ τοὺς 10 οἱ ὑπότροφοι του.

ἦτοι τοῦ συλλόγου πάντων τῶν κληρικῶν τῆς μητροπόλεως, με σκοπὸν τὴν ἐπιδιώξιν βελτιώσεως τῶν ἐν γένει ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ὁ σύλλογος οὗτος, διαθέτων καὶ ἴδιον Ταμεῖον, ἐξέδωκε καὶ ὁμώνυμον δημοσιογραφικὸν ὄργανον ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ μετὰ ταῦτα καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωάννου Μεσολωρᾶ, τὸ ὁποῖον ὄργανον ἐξέφραζε κατὰ ἡμιεπίσημον τρόπον τὰς ἀπόψεις τοῦ μητροπολίτου.

Ἐπίσης κατήρτισεν, ἐντὸς τῶν γραφείων τοῦ μητροπολιτικοῦ μεγάρου, πλουσίαν βιβλιοθήκην τοῦ ἐν λόγῳ συλλόγου διὰ τοὺς φιλομαθεῖς κληρικούς. Ἐκεῖ ἐγίνοντο τακτικαὶ συγκεντρώσεις ἱερέων πρὸς ἀνταλλαγὴν γνώμων ἐπὶ διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν θεμάτων.

Εἰς τὸ πλαίσιον τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν δέον νὰ τοποθετηθῇ ἡ καθιέρωσις ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου, ἐπικούρου εἰς τὴν πενίαν καὶ τὸ γῆρας τῶν λειτουργῶν τοῦ ὑψίστου. Διὰ τοῦ θεσμοῦ τούτου ἤθελε νὰ καταστήσῃ ὀλιγώτερον ἀφορήτους τὰς δυσχερεῖς ἡμέρας τοῦ ὑπ' αὐτὸν κλήρου²⁶.

Ἐκ τῶν πρώτων αὐτοῦ ἐνεργειῶν ἐπίσης ἦτο ἡ προσπάθεια πρὸς διόρθωσιν τῶν ἠθῶν τῶν κληρικῶν καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῆς ἀπαιτουμένης πειθαρχίας²⁷. Οὕτως ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν του ἐν τῷ θρόνῳ τῶν Ἀθηνῶν, ἦτοι τὴν 27.10.1889 ἐξαπολύει συνοδικὴν ἐγκύκλιον «Περὶ τῶν ληπτέων αὐστηρῶν μέτρων πρὸς βελτίωσιν τοῦ ἱεροῦ κλήρου»²⁸. Ἐν συνεχείᾳ, ἐπαναλαμβάνων προενεστέρας ὁμοίας ἐγκυκλίους τῆς Ἱ. Συνόδου, ἐκδίδει τὴν 17.5.1891 συνοδικὴν ἐγκύκλιον «Περὶ τοῦ μὴ ἀναμιγνύεσθαι τοὺς κληρικούς ἐν ταῖς ἐκλογικαῖς ἐνεργείαις»²⁹.

Αἱ προσπάθειαι αὗται τοῦ μητροπολίτου Γερμανοῦ γενόμεναι μάλιστα μετ' αὐστηρότητος, προσεγγιζούσης ἐνίοτε εἰς ὑπερβολάς, προσέκλεσαν φανεράς ἢ συγκεκαλυμμένας ἀντιδράσεις τῶν κληρικῶν. Διὰ τοῦτο, «τὸ πολὺ τοῦ Κατωτέρων Κλήρου δὲν εἶχε πολὺ φιλίως πρὸς τὸν ἀποθανόντα ἱεράρχην... Ἐπάταξεν ἀνεπιεικῶς κακίας καὶ ἐλεεινάς τινὰς ἕξεις ἐρριζωμένας καὶ τὸ καθῆκον ἔπραττε μετὰ ταχύτητος ἀδιαφορῶν περὶ τῶν στιγμιαίων ἐντυπώσεων ἦτο διὰ τοῦτο ἐπόμενον νὰ ἀποσπάσῃ καὶ κραυγὰς ἄλλους. Ἄλλ' ἡ προαίρεσις τοῦ Γερμανοῦ ἦτο ἀγαθὴ καὶ ἐὰν ἐνίοτε μετὰ ταχύτητος ἔφερε τὴν χειρουργικὴν μάχαιραν ἐπὶ τὰ νοσοῦντα μέλη, πάντοτε ὅμως ἐθεράπευεν ἀποτελεσματικῶς, καὶ βραδέως μὲν ἐπεσπᾶτο τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ εὐεργετηθέντος, ἀλλ' ἐπεσπᾶτο αὐτὴν εἰλικρινῆ»³⁰. «Ἐπέπιπτεν ἐνίοτε ὅμως καὶ εἰς λάθην.. ἐν τῷ

26. Πρβλ. «Ἐστία» ἐν «Ἱ. Σύνδεσμος» 1896, παράρτημα ἀρ. 63, σ. 4, γ'.

27. «Ὁ νέος ἀρχιερεὺς εὗρεν ἐκεῖ τὴν πειθαρχίαν σαλευομένην, τὴν ἀπιστίαν θριαμβεύουσαν, τὴν πίστιν τύπον νεκρὸν καὶ αὐτὸν ἀτελῶς ἐφαρμοζόμενον, μίαν ρασοφορεμένην ἀναρχίαν με σύμβολον τὸ Εὐαγγέλιον» (Ἱ. Τσιτσέλη, τ. Β', σ. 211).

28. Στ. Γιαννοπούλου, σ. 274-275, Θ. Στράγκα, σ. 426-427.

29. Στ. Γιαννοπούλου, σ. 286, Θ. Στράγκα σ. 442.

30. «Παλιγγενεσία» ἐν «Ἱ. Σύνδεσμος» 1889, παραρτ. ἀρ. 63, σ. 4.

ζήλω του, τῷ πολλάκις υπεράγαν θερμῶ και τῇ ἐνταῦθα σπουδῇ ἐν τοῖς μέτροις, δὲν προϋπελόγιζε τὰς πιθανὰς ἀντιπράξεις. Ὡν φύσει δύσκαμπτος και ἐπίμονος, εἰ και ἐλαυνόμενος πάντοτε ἐξ ἀγαθοῦ συνειδότης και εἰλικρινοῦς πεποιθήσεως, πολλάκις συνεκρούετο πρὸς κληρικούς, οὐς ἤξιου ἐνίοτε ὑπὲρ τὰ ὄρια πειθαρχοῦντας»³¹.

«Δυσαρέσκειαι πολλαὶ και ἐπιθέσεις κατ' αὐτοῦ ἀπηυθύνοντο μετὰ πολλῆς και ἀχαλινώτου δριμύτητος, συκοφαντίαι και ὕβρεις ἠγωνίζοντο νὰ κατασπιλώσωσι τὸν βίον του και νὰ ἀμαυρώσωσι τὴν φωτεινὴν φυσιογνωμίαν του»³².

Ἐκτὸς τῆς μορφώσεως ὁ Γερμανός ἐσκέπτετο, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλισθῇ και ἡ ἀξιοπρεπὴς μισθοδοσία τοῦ κλήρου, ὅστις εὐρίσκετο εἰς μεγάλην κατὰπτωσιν. Οὕτω τὸ 1890, ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου, ὑπέδειξε πρὸς τὸν παρόντα ἀντιπρόσωπον τῆς κυβερνήσεως τὴν ἀνάγκην ἐξυψώσεως τοῦ ἱεροῦ κλήρου, τὴν πλήρωσιν τῶν ἐπισκοπικῶν ἐδρῶν³³, τὴν ἀνάθεσιν τῆς διδασκαλίας τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων εἰς τοὺς θεολόγους καθηγητὰς και τὴν ἴδρυσιν Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου πρὸς ἀξιοποίησιν τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας³⁴.

Τὸ 1892 ὁ μητροπολίτης ἐπανήρχετο ἐπὶ τῶν αὐτῶν θεμάτων δι' ὑπομνήματος του πρὸς τὴν βουλήν³⁵. Ἐν τῷ ὑπομνήματι τούτῳ διεζωγράφιζε τὴν οἰκτροτάτην κατάστασιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐν Ἑλλάδι πραγμάτων. Ἄνευ τῆς βοθηθείας τῆς πολιτείας οὐδὲν ἠδύνατο νὰ προωθηθῇ. Ἐπὶ εἴκοσι ἔτη ἀφήνοντο κεναὶ ἐπισκοπικαὶ ἔδραι, οὐδεμία πρόνοια ἐλαμβάνετο περὶ τῆς μορφώσεως τοῦ κλήρου και ἡ διδασκαλία τῶν ἱερῶν μαθημάτων εἰς τὰ σχολεῖα εἶχεν παραγκωνισθῇ. Τὸ ὑπόμνημα περιλαμβάνει τρία μέρη: Α') Περὶ τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας, Β') Περὶ τῆς μορφώσεως τοῦ ἱεροῦ κλήρου και Γ') Περὶ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας.

Εἰς τὸ Α' μέρος «Περὶ τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας» ζητεῖ: α) τὴν πλήρωσιν τῶν χηρευουσῶν ἐπισκοπῶν, β) τὸν περιορισμὸν τῶν ἐπισκοπῶν ἀπὸ 40 εἰς 30, γ) τροποποίησιν τοῦ συστήματος ἐκλογῆς τῶν ἐπισκόπων, δ) κατάργησιν τῶν ἐπισκοπικῶν ἐπιτροπῶν και ἀντικατάστασιν τούτων δι' ἐνὸς γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς ἐπισκοπῆς.

31. Ἡ λ. Τσιτσέλη, σ. 214.

32. Χρυσ. Παπαδοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 67. Πρβλ. Σ. Β. Μαρκεζίνη, Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, τ. Β', σ. 264-265, ὅπου δημοσιεύεται χονδροειδὴς κατὰ τοῦ Γερμανοῦ γελοιογραφία και ἐπισημαίνεται τὸ ἄδικον τῶν κατ' αὐτοῦ ἐπιθέσεων.

33. Ἡ μὴ πλήρωσις τῶν ἐπισκοπικῶν ἐδρῶν ὠφέλιμο εἰς τὴν μὴ ἀναγραφὴν σχετικῆς πιστώσεως εἰς τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ κράτους. Πρβλ. «Ἀνάπλασις» Δ' 1891, ἀρ. 69,74. Χρυσ. Παπαδοπούλου, αὐτόθι, ὑποσ. 1 β' στήλης.

34. «Ἀνάπλασις» Δ' 1890, ἀρ. 61.

35. Τοῦτο ἐξεδόθη ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ὁ μητροπολίτης Γερμανός τοῖς κυρίοις βουλευταῖς τῆς ἡ' περιόδου», ἐν Ἀθήναις 1892.

Εἰς τὸ Β' μέρος «Περὶ μορφώσεως τοῦ ἱ. κλήρου», ἀφοῦ ἐξετάσῃ τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἐπετεύχθη ἡ ὑπαρξίς μορφωμένου κλήρου διὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς καὶ τῶν τότε λειτουργουσῶν τριῶν ἱερατικῶν σχολῶν, προτείνει ὡς τρόπον θεραπείας τὴν ἴδρυσιν ἱεροδιδασκαλείων, οἱ ἀπόφοιτοι τῶν ὁποίων θὰ δύνανται νὰ ἀσκήσουν μέχρι τοῦ χρόνου τῆς χειροτονίας των τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου καὶ συμβουλεύει τὴν ἀποστολὴν μορφωμένων κληρικῶν εἰς τὰς ἑλληνικὰς κοινότητας τοῦ ἐξωτερικοῦ πρὸς διατήρησιν τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἔθνικοῦ φρονήματος τῶν ἀποδήμων.

Τὸ Γ' μέρος ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν. Αὕτη δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς μοναστηριακὴν καὶ εἰς ἐνοριακὴν. Εἰς τὰ μοναστήρια, διὰ τῆς ἀποξενώσεως τῶν ἐπισκόπων καὶ ἀπὸ τοῦ ἐλέγχου τῆς διαχειρίσεως τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας, αὕτη διασκορπίζεται, τῶν μονῶν βαινουσῶν εἰς τελείαν ἀποσύνθεσιν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐπανεέλθῃ ἡ ἐκλογή τῶν ἡγουμένων εἰς τοὺς ἐπισκόπους καὶ νὰ δικαιουῖται ἡ πολιτεία νὰ ἐπιβλέπῃ καὶ νὰ ἐλέγχῃ τὴν διαχείρισιν τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας.

Ἐπίσης ἡ ἐνοριακὴ περιουσία, λόγῳ κομματικῶς ἐκλεγομένων ἐπιτρόπων, μετ' ἀνευλαβείας διαχειρίζεται. Διὰ τοῦτο καὶ αὕτη δέον νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν ἐπιβλεψίν καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ ἄσκησις τῶν ἐν λόγῳ μέτρων ὑπὸ τῆς πολιτείας. Ἐκ τῶν περισσευμάτων νὰ δημιουργηθῇ Ταμεῖον, ὑπὸ τῆς Ἱ. Συνόδου διαχειριζόμενον καὶ ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐπιβλεπόμενον, τὸ ὁποῖον θὰ χρησιμοποιῆται διὰ τὴν μόρφωσιν κληρικῶν καὶ τὴν ἀποστολὴν αὐτῶν εἰς στερουμένας πόρων κοινότητας ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ κράτους. Εἰς τὸ Ταμεῖον τοῦτο δέον νὰ περιέρχεται καὶ ἡ περιουσία τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν λοιπῶν ἀγάμων κληρικῶν.

Τὸ 1894 ἐπανεήρχετο καὶ πάλιν, λόγῳ τοῦ ὅτι ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐλαμβάνοντο ὅλως ἀντίθετοι ἀποφάσεις. Εἰσηγγήσει αὐτοῦ ἡ Ἱ. Σύνοδος ὑπέβαλεν ὑπόμνημα πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν³⁶. Διὰ τούτου κυρίως διεμαρτυρήθη κατὰ τῶν γενομένων ὑπ' αὐτοῦ πλειστηριασμῶν ἐκποιήσεως καὶ ἀπαλλοτριώσεως ἀκινήτων ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων πρὸς ἀποζημίωσιν ὀφειλομένων δῆθεν χρεῶν πρὸς τὸ δημόσιον³⁷, ὑπεστήριξε τὸ ἀναπαλλοτριώτον τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας³⁸ καὶ ἐζήτηε τὴν κανονικὴν σχέσιν Πολιτείας

36. Ὑπόμνημα τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὑποβληθὲν ἐπισήμως πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργεῖον, ἐν Ἀθήναις 1894.

37. Πρβλ. καὶ τὸν νόμον ΒΡΛΓ'/1893 «Περὶ κηρύγματος τοῦ θείου λόγου», ὅστις ὥριζε εἰσφορὰν τῶν ἱ. μονῶν διὰ τὰς δαπάνας τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας. Τὸ κείμενον παρὰ Στράγα, σ. 443-444.

38. Πρβλ. Κ. Ράλλη, Τὸ ἀναπαλλοτριώτον τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, ἐν Ἀθήναις 1903.

καὶ Ἐκκλησίας κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ συντάγματος. Διὰ τὴν ἄστοργον ταύτην στάσιν τοῦ κράτους ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας ἔγραφε τότε ὁ Μιχαὴλ Γαλανός ἐν τῇ «Ἀναπλάσει»: «Ἡ Ἐκκλησία ἔδωκεν ἄλλοτε εἰς τὸ Ἔθνος μας μίαν Αὐτοκρατορίαν, ἡ σύγχρονος πολιτικὴ μας ἐθεώρησεν ἀποστολὴν τῆς νὰ ἐργασθῇ τὸ ἐπ' αὐτῇ διὰ νὰ καταστήσῃ σκύβαλον καὶ πτώμα τὴν Ἐκκλησίαν μας»³⁹.

Παρ' ὅλον ὅτι τὰ δεσμὰ τῆς πολιτείας ἦσαν λίαν βαρέα καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα οὔτε τὴν περιουσίαν τῆς νὰ διευθύνῃ οὔτε τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κλήρου νὰ βελτιώσῃ οὔτε τὸ πρόβλημα τῆς μορφωτικῆς αὐτοῦ αὐτοδυναμίας νὰ λύσῃ καὶ ἀνέμενε τὰ πάντα ἐκ τῆς βοήθειας τῆς πολιτείας, ὁ μητροπολίτης Γερμανός ἐνήργει δραστηρίως διὰ τὴν ὅπωςδήποτε ἀλλαγὴν τῆς καταστάσεως.

Οὕτω διὰ Β.Δ. τῆς 31 Μαρτίου 1895 ἐτροποποιήθη ἡ παράγραφος 4 τοῦ ἄρθρου α' τοῦ Β.Δ. τῆς 18 Ὀκτωβρίου 1856 καὶ ὠρίσθησαν προσόντα τῶν ἱερέων καὶ διακόνων διὰ μὲν τὰς ἐνορίας τὰς ἐχούσας ἄνω τῶν 5.000 ψυχῶν τὸ ἀπολυτήριον τοῦ Γυμνασίου, διὰ δὲ τὰς λοιπὰς τὸ ἀπολυτήριον τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου⁴⁰, διὰ δὲ τοῦ Β.Δ. τῆς 30 Ἀπριλίου 1895 ἐτροποποιήθη τὸ α' ἄρθρον τοῦ περὶ ἐνοριακοῦ κλήρου Β.Δ. τῆς 8 Ἰουνίου 1856 καὶ ὠρίσθησαν νέοι τρόποι διαιρέσεως καὶ καθορισμοῦ τῆς περιοχῆς τῶν ἐνοριῶν⁴¹.

Μέγα κακὸν ἐν τῷ ἐφημεριακῷ κλήρῳ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο τὸ πληθωρικὸν αὐτοῦ. Οἱ περὶ τὴν «Ἀνάπλασιν» ὑπεδείκνυον, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπιβληθοῦν ποιναι καὶ δὴ χρηματικαὶ εἰς τοὺς ἐπισκόπους διὰ τὰς ὑπεραριθμοὺς χειροτονίας. Ἡ γνώμη αὕτη δυσηρέστησε γενικῶς τὴν Ἱεραρχίαν, δὲν ἤργησε ὅμως νὰ κατανοηθῇ ἡ σημασία τῆς, ἕστε νὰ γίνῃ ἐν πολλοῖς ἀποδεκτὴ. Οὕτως ἡ Ἱ. Σύνοδος ἐξέδωκε τὴν 11-2-1891 ἐγκύκλιον «Περὶ ἀναβολῆς προτάσεων χειροτονίας ἐν ταῖς χηρευούσαις ἐπισκοπαῖς»⁴², τὴν 18-5-1892 «Περὶ τοῦ ὑποβάλλειν τῇ Συνόδῳ ἐφεξῆς τὰς [ἐπισκοπικὰς] ἐπιτροπὰς ἀπολυτήρια τῶν μελλόντων ἱερωθῆναι συνωδᾶ τῷ περὶ τούτου Βασιλικῷ Διατάγματι καὶ ταῖς σχετικαῖς ὑπουργικαῖς ἐγκυκλίαις καὶ περὶ τοῦ ἐξετάζεσθαι αὐτοὺς ἐνώπιον τῆς Συνόδου εἰς τὰ ἱερὰ γράμματα»⁴³, τὴν 18-12-1895 «Περὶ τοῦ μὴ γίνεσθαι δεκτοὺς ἐν τῇ ἡμεδαπῇ τοὺς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ χειροτονουμένους»⁴⁴ καὶ τὴν

39. «Ἀνάπλασις» Ζ' 1894, ἀριθ. 137. Χρυσ. Παπαδοπούλου, μν. ξ., σ. 68.

40. Στ. Γιαννοπούλου, Συλλογή, σ. 546-548.

41. Στ. Γιαννοπούλου, Συλλογή, σ. 314-316. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ριζαρείου Ἐκκλ. Σχολῆς, ἐν Ἀθήναις 1919, σ. 154-155. Τοῦ αὐτοῦ, Σελίδες κ.λ.π., σ. 68. Πρβλ. «Ἱ. Σύνοδος» 11.5.1895, ἀρ. 25, σ. 4.

42. Στ. Γιαννοπούλου, σ. 248-249.

43. Στ. Γιαννοπούλου, σ. 249-250.

44. Στ. Γιαννοπούλου, σ. 554-555, Θ. Στράγκα, σ. 477-478.

22-12-1895 «Περὶ τοῦ οὐκ ἔξεστι μετατιθέναι ἱερεῖς καὶ διακόνους ἐκ τῶν χωρίων εἰς τὰς πόλεις ἢ κωμοπόλεις ἄνευ τῶν νομίμων προσόντων»⁴⁵.

Ἄλλὰ καὶ γενικώτερον ἐνδιεφέρθη διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ ἔργου τοῦ ἱε ρ ο ῦ κ η ρ ὕ γ μ α τ ο ς. Ἐκτὸς τῆς ἐνθαρρύνσεως τῶν διαφόρων ἱεροκηρύκων καὶ τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ ἔργου τοῦ συλλόγου «Ἀνάπλασις» ἔδιδε καὶ ὁ ἴδιος τὸ «παρῶν» ὁμιλῶν ἐκάστοτε εἰς τοὺς διαφόρους ναοὺς. Πλέον τῶν 10 ἱεροκηρύκων ὁμίλου κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ καθ' ὠρισμένας ἡμέρας εἰς ναοὺς ἢ αἰθούσας τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς⁴⁶, πολλάκις δὲ καὶ εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ συλλόγου «Παρνασσός». Παραλλήλως τὴν 5 Ἀπριλίου 1891 ἐξεδόθη ἐγκύκλιος «Περὶ τοῦ οὐκ ἔξεστι τῷ τυχόντι ἐκφωνεῖν ἐπ' Ἐκκλησίας λόγους ἄνευ ἀδείας τοῦ ἀρμοδίου Ἱεράρχου»⁴⁷. Ἐπίσης ἐξεδόθη τὴν 1 Μαΐου 1892 συνοδικὴ ἐγκύκλιος «Περὶ τοῦ πέμπειν τοὺς ἱεροκηρύκους τῇ Συνόδῳ τὴν τε κεκανονισμένην ἔκθεσιν τῆς πορείας αὐτῶν καὶ δύο λόγους ἐκ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐκφωνηθέντων»⁴⁸. Τὴν ἐποχὴν ταύτην καθιερώθησαν καὶ αἱ ἀπογευματινὰ θρησκευτικὰ ὁμιλῆαι, γενόμεναι εἴτε εἰς ναοὺς εἴτε εἰς αἰθούσας σχολείων ἢ συλλόγων. Εἰς εἰδικὴν δὲ αἴθουσαν ἐν τῷ ἀνεγερθέντι μητροπολιτικῷ μεγάρῳ, τὴν αἴθουσαν τοῦ «Ἱεροῦ Συνδέσμου», ἐγένοντο τακτικώταται συγκεντρώσεις τοῦ κλήρου τῆς μητροπόλεως Ἀθηνῶν, κατὰ τὰς ὁποίας πολλάκις ἐδίδασκεν ὁ ἴδιος ὁ μητροπολίτης.

Οὕτως ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν Γερμανοῦ Καλλιγᾶ παρουσιάζεται ἄνθησις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κηρύγματος.

Παραλλήλως ὁ Γερμανὸς ὑπεστήριξε καὶ τὴν ἤδη γενομένην ἐργασίαν τοῦ σωματείου «Ἀνάπλασις»⁴⁹, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἰδρυθῆ τὸ 1887 ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Διαλησμᾶ († 1921)⁵⁰ καὶ ἄλλων ἐμπνευσμένων κηρύκων τοῦ θείου λόγου, ὡς τοῦ Μιχαῆλ Γαλανοῦ († 1948)⁵¹, τοῦ Εὐσεβίου Ματθοπούλου († 1929)⁵², τοῦ

45. Στ. Γιαννοπούλου, σ. 555-556, Θ. Στράγκα, σ. 479-480.

46. Κατάλογος τῶν καθ' ἐκάστην Κυριακὴν μελλόντων νὰ κηρύξωσι ἐδημοσιεῦτο εἰς τὸν ἑβδομαδιαῖον «Ἱ. Σύνδεσμον».

47. Στ. Γιαννοπούλου, σ. 347-348. Θ. Στράγκα, σ. 438-439. Πρβλ. «Ἱ. Σύνδεσμον» 16.3.1895, ἀριθ. 18, σ. 4.

48. Στ. Γιαννοπούλου, σ. 362-363. Θ. Στράγκα, σ. 441-442.

49. Περὶ τῆς «Ἀναπλάσεως» βλ. ἄρθρον τοῦ Ν. Θ. Μπουγάτσου ἐν ΘΗΕ, τ. Β' 1963, στ. 541-545.

50. Βλ. τεῦχος Κωνσταντίνος Ἀ. Διαλησμᾶς. Εἰς μνημόσυνον, ἐκδοσις ἐφημερίδος «Σίφνος» Θέρος 1946.

51. Πρβλ. Κωνστ. Κούρκουλα, ἄρθρον ἐν ΘΗΕ, Δ' 1964, στ. 155-157.

52. Βλ. Σεραφεῖμ Παπακώστα, ἀρχιμανδρίτου, Εὐσέβιος Ματθόπουλος (Βιογραφία), Ἀθῆναι 1949². «† Ἀρχιμανδρίτης Εὐσέβιος Ματθόπουλος (1849-1929)». Ἀναμνηστικὸν τεῦχος ἐπὶ τῇ εἰκοστῇ πέμπτῃ ἐπετείῳ ἀπὸ τῆς εἰς Κύριον ἐκδημίας του. (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 176-177 τεύχους τῆς «Ἐνορίας»), Ἀθῆναι 1954. Παν. Ν.

ἀρχιμ. Τιμοθέου Ἀναστασίου, τοῦ κατόπιν μητροπολίτου Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας († 1936)⁵³, τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου Γεωργίου Μακρῆ († 1942)⁵⁴ κ.ἀ., εἰργάζετο δὲ καρποφόρως εἰς τὸν τομέα τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς ἡθικῆς ἀναπλάσεως τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην, εἰς τὴν ὁποίαν συμμετέσχε ἐνεργῶς ὁ ἐπιφανὴς νομικὸς Ἰωάννης Σκαλτσούνης († 1905), ἀναδειχθεὶς εἰς ὑπέροχον ἀπολογητὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ⁵⁵, παρέσχεν ὁ Γερμανὸς καὶ τὸ κύρος τοῦ ἀξιώματος του, ἀναλαβὼν τελικῶς καὶ τὴν προεδρίαν τοῦ συλλόγου.

Ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλοις τομέεσσι τῆς ἐκκλησιαστικῆς διακονίας ἐνδιεφέρθη ὁ μητροπολίτης Γερμανός, ὡς π.χ. διὰ τὴν ἐξομολόγησιν, ὡς δεικνύει σχετικὴ συνοδικὴ ἐγκύκλιος, ἀπολυθεῖσα ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του⁵⁶. Ἡθέλησε κατὰ τὸ δυνατόν νὰ ὀργανώσῃ τὰς τελετάς, τὰς πανηγύρεις καὶ τὰς ἐν γένει λατρευτικὰς ἐκδηλώσεις⁵⁷. Ἐπεδίωξε τὴν εὐπρέπειαν καὶ διακόσμησιν πολλῶν ναῶν καὶ ἔλαβε πρόνοιαν περὶ τῆς σκοπιμωτέρας διοικήσεως τῶν μονῶν⁵⁸.

Ἐπίσης ἔλαβε θέσιν εἰς τὸ τότε ἀμφισβητούμενον δικαίωμα τῶν ἱεραρχῶν, ὅπως διορίζουν τοὺς ἐφημερίους, ἱεροδιακόνους, ψάλτας, καὶ νεωκόρους τῶν ἐνοριακῶν ναῶν. Σχετικὴ εἶναι ἡ ὑπ' ἀριθ. 2882/1314 ἐγκύκλιος τῆς Ἱ. Συνόδου «Περὶ τοῦ μὴ ἐπεμβαίνειν τοὺς δημάρχους καὶ τοὺς ἐπιτρόπους τῶν ἐνοριακῶν ναῶν εἰς τὸν διορισμὸν τῶν πρεσβυτέρων, ἱεροδιακόνων, ψαλτῶν καὶ ὑπηρετῶν»⁵⁹.

β'. Οἰκοδομικὴ δραστηριότης

Ὅταν ὁ Γερμανός ἀνῆλθε εἰς τὸν θρόνον, ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ ἀπόψεως ἐξωτερικῆς εὕρισκετο εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Ὁ μητροπολίτης διέμενεν εἰς μετόχιον τῆς ἱερᾶς μονῆς Καισαριανῆς, τὰ δὲ γραφεῖα τῆς Ἱ. Συνόδου

Τρ ε μ π έ λ α, ἄρθρον ἐν ΘΗΕ, Η' 1966, στ. 843-848. Πρβλ. Ἀρχιμ. Σ π υ ρ ῖ δ ω ν ο ς Σ. Μ π ι λ ἄ λ η, Ὁ κριτὴς τοῦ π. Εὐσεβίου Ματθοποῦλου!!, Ἀθῆναι 1967.

53. Ν. Θ. Μ π ο υ γ ἄ τ σ ο υ, Τιμόθεος ὁ Ἀναστασίου ἐν ΘΗΕ, ΙΑ' 1967, στ. 775-776, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία.

54. «Ἐ ν ο ρ ῖ α» Γ' 1948, σ. 49-60, ἐνθα σχετικὸν τιμητικὸν τεῦχος. Πρβλ. σ. 69-71, 89-90, 105, 152-153, 329. Ν. Θ. Μ π ο υ γ ἄ τ σ ο υ, Στοιχεῖα Ἐσωτερικῆς Ἱεραποστολῆς, Ἀθῆναι 1953, σ. 21-23. Τοῦ αὐτοῦ, Μακρῆς Γεώργιος ἐν ΘΗΕ, Η' 1966, στ. 520-523. Πρωτοπρ. Ἐ μ μ. Γ. Μ υ τ ι λ η ν α ῖ ο υ, Ὁ πατὴρ Γεώργιος Σ. Μακρῆς, «Ὁ Ἐφημέριος» Δ' 1955, σ. 238-245.

55. Πρβλ. Δ η μ. Σ α β ρ ἄ μ η, Στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν πίστι (Ἰωάννης Σκαλτσούνης), Ἀθῆναι 1950.

56. Σ τ. Γ ι α ν ν ο π ο ῦ λ ο υ, σ. 453-454. Θεοκλ. Σ τ ρ ἄ γ κ α, σ. 429-431.

57. Πρβλ. τὰς σχετικὰς συνοδικὰς ἐγκυκλίους: «Περὶ τοῦ πῶς γίνεσθαι τὰς κηδεῖας τοῦ λοιποῦ» (Γ ι α ν ν ο π ο ῦ λ ο υ, σ. 572-574, Σ τ ρ ἄ γ κ α, σ. 427-429). «Περὶ ταφῆς ἐτεροδόξων ὑπὸ ὀρθοδόξων ἱερέων» (Γ ι α ν ν ο π ο ῦ λ ο υ, σ. 584-585, Σ τ ρ ἄ γ κ α, σ. 437).

58. Ἡ λ. Τ σ ι τ σ έ λ η, μν. ξ., σ. 212.

59. Σ τ. Γ ι α ν ν ο π ο ῦ λ ο υ, σ. 633, Θεοκλ. Σ τ ρ ἄ γ κ α, σ. 440-441.

περιεφέροντο ὑπὸ ἐνοίκιον ἀπὸ οἰκήματος εἰς οἰκημα, ὡς ἐν τῶν σωματείων τῆς πρωτεύουσας. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν συμφωνητικῶν γραμμάτων, ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἱ. Συνόδου ἀρχιμ. Φιλότηος Οἰκονομόπουλος παρεχώρει ἐπ' ἀναλόγῳ ἐνοικίῳ τὴν οἰκίαν αὐτοῦ πρὸς ἐγκατάστασιν τῶν συνοδικῶν γραφείων⁶⁰.

Ὁ Γερμανός, ἀπολαύων τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης εὐπόρων ὁμογενῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν Βαλλιάνων, συλλαμβάνει τὸ μεγαλεπήβολον σχέδιον νὰ κτίσῃ τὸ μητροπολιτικὸν μέγαρον καὶ τὰ γραφεῖα τῆς Ἱ. Συνόδου πλησίον τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ παρὰ τὴν θέσιν Ροδακιά, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται τὰ ἐρείπια τῆς μονῆς τῆς ἁγίας Φιλοθέης. Ἡ ἀπόφασις τοῦ ὁμοῦ συνήντησε τὴν ἀντίδρασιν ὠρισμένων. Ἰδίᾳ ἀντέδρα ὁ ὑφηγητὴς τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας Γ. Λαμπάκης, ὅστις ἐφοβεῖτο διὰ τὴν καταστροφὴν μεταβυζαντινῶν κειμηλίων. Ὁ μητροπολίτης ὁμοῦ, χωρὶς νὰ ὀπισθοχωρήσῃ ἀπὸ τὸ σχέδιόν του, ἐφρόντισε νὰ διαφυλάξῃ πᾶν ὅ,τι ἐσφίξετο εἰς τὸ λαμπρὸν ἐκεῖνον χῶρον. Μερικαὶ τοιχογραφίαι τοῦ παλαιοῦ ἐστιατορίου τῆς μονῆς εὗρον τόπον διαφυλάξεως εἰς τὰς φιλοξένους αἰθούσας τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου. Ὁ ἀνοικοδομηθεὶς ναῦκος τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου διετήρησε πλεῖστα στοιχεῖα τοῦ παλαιοῦ⁶¹. Ἐπίσης τὸ «ἀσκηταριό» τῆς ὁσίας ἐκαλύφθη «κατὰ χώραν» μὲ μαρμαρίνην πλάκα, φέρουσαν τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀρχαία κρύπτη». Εἰς μίαν γωνίαν τῆς αὐλῆς διεσφύθη παλαιὰ κρήνη⁶².

Τοιοτοτρόπως ἐκτίσθη τὸ συνοδικὸν καὶ τὸ μητροπολιτικὸν μέγαρον.

Ἐπιγραφὴ τεθεῖσα εἰς τὰ γραφεῖα τῆς Ἱ. Συνόδου μαρτυρεῖ περὶ τῶν γενομένων:

*«Πάλαι μὲ ὧδε Φιλοθέης σεπτὴν ἐδειματο
μονὴν ἔθνικοῦ ἐπὶ τεμένους
νῦν δ' αὖ Γερμανός Ἀθηνῶν μητροπολίτης
ἐκ βάθρων ἀνήγειρε τόδε συνοδικόν»^{62α}.*

Ἐπίσης ὁ μητροπολίτης Γερμανός ἐνδιεφέρθη νὰ κοσμηθῇ καὶ νὰ ἱστορηθῇ ὁ μητροπολιτικὸς ναός. Τὸ 1894 ἐδημοσίευσε τοὺς ἀπολογισμοὺς τῆς ἀνεγέρ-

60. Βασιλείου [Ἀτέση], μητροπολίτου πρ. Λήμου, Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν, «Ἀναμόρφωσις» Α' 1955, σ. 70.

61. Ἀπολογισμοὶ τῶν εἰσπραχθέντων καὶ δαπανηθέντων διὰ τὴν ἀνακαινίσιν τοῦ ναοῦ τούτου βλ. ἐν «Ἱ. Συνοδία» 8.12.1894, ἀριθ. 4, σ. 4. Ἐκ τῶν 31.829,50 δαπανηθέντων τὸ ἡμισυ καὶ πλέον (δρχ. 16.589,50) προσηχθήθησαν παρὰ τοῦ μητροπολίτου Γερμανοῦ.

62. Ἐσχάτως ἐπὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Ἱερωνύμου Α', ἀνακαινισθέντων καὶ εὐπρεπισθέντων τῶν χώρων τοῦ ὑπογείου τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ μεγάρου, ἐτακτοποιήθη καὶ ἠὺτρεπίσθη παλαιὸν φρέαρ τῆς μονῆς τῆς Ἁγίας Φιλοθέης.

62α. Πρβλ. Κ. Κ. Βλαχογιάννη, μν. ξ., σ. 10.

σεως τοῦ μητροπολιτικοῦ μεγάρου καὶ τῆς διακοσμήσεως τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ. Κατ' αὐτούς ἐδαπάνησε 123.790,29 δραχμάς, ἐκ τῶν ὁποίων τὰς 45.627,39 προσέφερον ὁ ἴδιος. Διὰ δὲ τὸ συνοδικὸν μέγαρον ἐκ τῶν δαπανηθεισῶν 71.295 δρχ. αἱ 25.595,65 ἦσαν ἴδια αὐτοῦ εἰσφορὰ⁶³.

Ἐσκόπει περαιτέρω νὰ ἰδρῦσῃ ἐκκλησιαστικὸν τυπογραφεῖον, νοσοκομεῖον τῶν κληρικῶν, ξενοδοχεῖον διὰ τοὺς πτωχοὺς καὶ πλεῖστα ἄλλα. Ἡ βραχεῖα ὅμως ἐν τῷ θρόνῳ τῶν Ἀθηνῶν ποιμαντορία του δὲν ἐπήρκεσε δι' ὅλα αὐτά.

Ὁ Γερμανός ὅμως ἐπιθυμῶν τὴν ἐσωτερικὴν τῆς Ἐκκλησίας ἀναζωογόνησιν καὶ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ἡθικοῦ καὶ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ κλήρου κατῴρθωσε, κατόπιν ἐπιμόνων ἀγῶνων πρὸς ἐξέυρεσιν τῶν ἀπαιτουμένων ὑλικῶν μέσων, νὰ οἰκοδομήσῃ παρὰ τοὺς Ἀμπελοκήπους, εἰς τὴν θέσιν «Παναγία ἡ Χελωνοῦ» καὶ ἐν τοῖς κτήμασι τῆς ἱεράς μονῆς Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, εὐρυχωρότατον οἶκημα, προοριζόμενον ἕνα χρησιμεύσῃ ὡς ἱεροδιδασκαλεῖον, τὸ ἐπικληθὲν πρὸς τιμὴν του «Γερμανεῖος Σχολή». Τὴν μὲν οἰκοδομὴν δὲν ἔπαυεν ἐπιθεωρῶν αὐτοπροσώπως, σχεδὸν καθ' ἑκάστην, εἶχε δὲ ἐξασφαλίσῃ καὶ τὴν συντήρησιν, καταρτίσας καὶ τὸν κανονισμὸν λειτουργίας τοῦ ἰδρύματος. Ἀφῆκε ὅμως τὸ ἔργον τοῦτο ἡμιτελές. Δυστυχῶς δέ, λόγῳ τοῦ προῶρου θανάτου του, ἡ ἐν λόγῳ σχολὴ δὲν κατέστη δυνατὸν ποτὲ νὰ λειτουργήσῃ, καταληφθεῖσα δὲ βραδύτερον ὑπὸ τοῦ κράτους μετετράπη εἰς Σχολὴν τῆς Χωροφυλακῆς καὶ τοιαύτη παραμένει μέχρι σήμερον⁶⁴.

γ'. Ἀγῶν κατὰ τῶν ἑτεροδόξων.

Ἐτερος τομεὺς δράσεως τοῦ μητροπολίτου Γερμανοῦ ἦτο ὁ ἀγὼν κατὰ τῶν ἑτεροδόξων προπαγανδιστικῶν κινήσεων. Καὶ εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἐκινήθη μὲ τὴν γνωστὴν αὐτοῦ δραστηριότητα καὶ ἐνεργητικότητα.

Οὕτως, ἤξιώσε νὰ σβεσθῇ ἡ λέξις «ἐλληνική» ἀπὸ τοῦ ναοῦ τῶν ἐν Ἀθήναις εὐαγγελικῶν. Δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ ἄλλην ἐλληνικὴν θρησκείαν, παρὰ μόνον τὴν ὀρθόδοξον. «Πᾶσαν θρησκείαν ἐννοῶ, ἔλεγεν, ἐλευθέραν ἐν Ἑλλάδι καὶ σεβαστὴν ἀλλὰ θρησκεία τοῦ ἔθνους, θρησκεία ἐλληνική, δὲν δύ-

63. Ἡ λ. Τσιτσέλη, μν. ξ., σ. 212.

64. Περὶ τὸ 1934 ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρυσόστομος Α' ἐπέτυχε νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ κράτους ἀποζημίωσιν διὰ τὴν Γερμανεῖον Σχολὴν. Διὰ τῶν χρημάτων δὲ τούτων, εἰσπραχθέντων μόλις κατὰ τὸ 1938 [πρβλ. Χρυσ. Ι. Νεαμονιτάκη, Χρυσόστομος Α. Παπαδόπουλος, ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος (1868-1938), Ἀθήναι 1969, σ. 110 καὶ 115], ᾠκοδομήθη εἰς τὴν μονὴν Πετράκη τὸ Θεολογικὸν Οἰκιογραφεῖον, τὸ ὁποῖον ὅμως μόνον μετὰ τὸν β' παγκόσμιον πόλεμον, ἐπὶ ἀρχιεπισκόπου Σπυρίδωνος Βλάχου τοῦ ἀπὸ Ἰωαννίνων, κατέστη δυνατὸν νὰ λειτουργήσῃ, διὰ τὸν σκοπὸν διὰ τὸν ὁποῖον προωρίσθη. Πρβλ. Ἰ. Χ. Κωνσταντινίδου, Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν τριακονταπενταετίαν 1923-1957, ἐν Ἀθήναις 1961, σ. 55, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία.

ναται νὰ εἶναι εἰ μὴ ἡ θρησκεία, ἥτις διέσωσε ἀπὸ τοῦ θανάτου τὸν ἑλληνισμὸν καὶ ἀνέστησε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος»⁶⁵.

δ'. Ἐπιστημονικὰ διαφέροντα.

Ἐπίσης φαίνεται, ὅτι καὶ ἐπιστημονικὰ διαφέροντα δὲν ἀπέλιπον τὸν μητροπολίτην Γερμανόν. Ὅπως ἐν Κεφαλληνίᾳ⁶⁶, οὕτω καὶ ἐν Ἀθήναις ἐνδιεφέρθη διὰ τὴν κατάρτισιν ἀρχείου τῆς μητροπόλεως καὶ τὴν συγγραφὴν ἐπιστημονικῶς τεκμηριωμένης ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπηυθύνθη εἰς ἱκανὰ διὰ τὸ ἔργον τοῦτο πρόσωπα.

Ἐξ ἄλλου συμμετέσχε εἰς τὴν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του θεολογικῆν κίνησιν. Τὸ 1895 ἐδημοσίευσεν ἀνωνύμως μακρὰν ἀναρῆσιν τῆς ἐγκυκλίου τοῦ πάπα Λέοντος ΙΓ' περὶ ἐνώσεως τῶν ἐν Ἀνατολῇ Ἐκκλησιῶν⁶⁷.

Δὲν ἀφῆκε ὅμως εὐκαιρίαν νὰ μὴ ἀναπτύσῃ ἐκάστοτε σχέσεις μετὰ τῶν ἑτεροδόξων, ὅταν οὗτοι παρουσιάζοντο ὑπὸ τὴν πραγματικὴν αὐτῶν κατὰστασιν καὶ οὐχὶ ὑπὸ τὴν προσηλυτιστικὴν αὐτῶν λεοντήν. Οὕτως ἀπήντησε εἰς ἐπιστολὴν τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπισκόπου τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐκκλησίας (ἀγγλικανοῦ) Α.Ν. Λιττελτζῶν⁶⁸.

ε'. Ἡ περὶ παλαιοκαθολικισμοῦ συζήτησις

Τὸ 1892 ἀπεστάλη εἰς τὸ ἐν Λυκέρνη συνόδριον τῶν Παλαιοκαθολικῶν ὁ καθηγητῆς μητροπολίτης πρώην Πατρῶν Νικηφόρος Καλογεράς⁶⁹, ὅστις μετὰ τῶν ῥώσων ὀρθοδόξων ἀντιπροσώπων ἀπεδέχθη τὴν β' θέσιν, ἥτις κατ' οὐσίαν ἦτο ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ζ' θέσιν τοῦ συνέδριου τῆς Βόννης, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀπορρίψει ὁ κατ' αὐτὴν παραστάς καθηγητῆς Ζῆκος Ρώσης⁷⁰. Κατὰ τὸν Ρώσῃν, αἱ ἐν ταῖς θέσεσι ταύταις διατυπούμεναι ἀπόψεις τῶν παλαιοκαθολικῶν ἀντίκεινται πρὸς τὰ δόγματα τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Οὗτος διὰ σειραῶς μελε-

65. Φάιλαξ ἐν «Ἐστία» 26.1.1896=«Ἰ. Σύνοδος» 1.2.1896, ἀρ. 62, σ. 1.

66. Βλ. ἀνωτέρω σ. 675-676.

67. Ἀπάντησις εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης Λέοντος τοῦ ΙΓ' ἐκδοθεῖσαν Ἐγκύκλιον περὶ ἐνώσεως τῶν ἐν Ἀνατολῇ Ἐκκλησιῶν, ἐν Ἀθήναις 1895.

68. Τὰ κείμενα τῶν ἀνταλλαγέντων ἐπιστολῶν βλ. ἐν «Ἰ. Σύνοδος» 29.12.1894, ἀριθ. 7, σ. 2-3.

69. Περὶ τούτου βλ. Σπ. Λάμπρου ἐν «Byzantinische Zeitschrift» 6 (1896), σ. 218. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Σελίδες..., σ. 69-70.

70. Περὶ τούτου βλ. Κ. Δουβουνιώτου, Ζῆκος Ρώσης εἰς τὸ τεῦχος «Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἑορτασμὸς τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ ἐπιτίμου καθηγητοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος καὶ τῶν ὁμοτίμων καθηγητῶν Ζήκου Ρώσης καὶ Ἰωάννου Μεσολωρᾶ, ἐν Ἀθήναις 1933», σ. 9-13, Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος εἰς Ζῆκον Δ. Ρώσῃν... ἐν Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἐπιστημονικὰ Μνημόσυνα Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 3-41. Ἰω. Ν. Καρμίρη, Ρώσης Ζῆκος ἐν ΘΗΕ, ζ' 1967, στ. 973-974.

τημάτων⁷¹ ὑπεστήριξε τὴν ὡς ἄνω ἄποψιν, πρὸς τὴν ὁποίαν συνετάχθη καὶ ὁ διευθυντὴς τοῦ «Ἰ. Συνδέσμου» Ἰω. Μεσολωρᾶς⁷², ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ὑποστηρίζοντας τοὺς Νικηφόρον Καλογεράν, Φίλιππον Παπαδόπουλον⁷³ καὶ Ἀν. Διομήδην Κυριακόν⁷⁴, ὅστις δι' ἄρθρων αὐτοῦ ἐν τῇ «Ἀναπλάσει» ἰσχυρίσθη, ὅτι μᾶλλον εἰς παρεξηγήσεις ὠφείλοντο αἱ διαφορετικαὶ ἀπόψεις τοῦ Ζ. Ρώση.

Ὁ μητροπολίτης Γερμανός παρακολουθῶν τὸν διεξαγόμενον θεολογικὸν διάλογον μᾶλλον ἐκλινε πρὸς τὸ μέρος τῶν Ζ. Ρώση καὶ Ἰω Μεσολωρᾶ⁷⁵.

Συγγραφικὴ δρᾶσις

Ὁ Γερμανός παρὰ τὴν πλουσίαν αὐτοῦ δραστηριότητα δὲν παρέλειψε καὶ τὴν συγγραφικὴν δρᾶσιν.

Οὕτως ἐκτὸς τῶν ἐν ἐφημερίσι καὶ περιοδικοῖς δημοσιευμάτων ἐδημοσίευσε αὐτοτελῶς τὰ ἑξῆς:

α) «Λόγος περὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης», ἐκφωνηθεὶς ἐν Δρεπάνῳ τῇ 24ῃ Σεπτεμβρίου, ἐν Κεφαλληνίᾳ 1885, σελίδες 15, τύποις Ἡχοῦς.

β) «Μακρὰ ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς ἀνά τὴν Ἀττικὴν δημάρχους», ἐν Ἀθήναις, 1891, τύποις Παπαγεωργίου.

γ) «Ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Γερμανός τοῖς κυρίοις βουλευταῖς τῆς Π' περιόδου», ἐν Ἀθήναις 1892, σελίδες 38, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἀλεξ. Παπαγεωργίου.

δ) «Ἐπίτομη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὑποβληθὲν ἐπισήμως πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ἰπουργεῖον, ἐν Ἀθήναις 1894.

71. Ὁρθοδοξία καὶ Παλαιοκαθολικισμός, Ἀθῆναι 1896. — Ἐλεγχος τῆς ὑπὸ Φ. Παπαδοπούλου, συνηγόρου τοῦ πρώην Πατρῶν Ν. Καλογερά, γενομένης παρερμηνείας τῆς δευτέρας θέσεως τοῦ ἐν Λυκέρνην συνεδρίου τῶν Παλαιοκαθολικῶν καὶ ἀνάπτυξις τῶν συναφῶν τῇ θέσει ταύτῃ ζητημάτων, Ἀθῆναι 1895. — Ὁ Παλαιοκαθολικισμὸς ἐν σχέσει πρὸς τὴν γνησίαν καθολικότητα καὶ ὀρθοδοξίαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1895. — Αἱ θεμελιώδεις δογματικαὶ ἀρχαὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐν ἀντιβολῇ πρὸς τὰς τοῦ Παλαιοκαθολικισμοῦ, Ἀθῆναι 1898. — Ὁρθοδοξίας καὶ Παλαιοκαθολικισμοῦ ἀντίθεσις, ἥτοι ἡ θεολογικὴ θεωρία καὶ τὸ δογματικὸν σύστημα τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν θεολογικὴν θεωρίαν καὶ τὸ δογματικὸν σύστημα τοῦ Παλαιοκαθολικισμοῦ, Ἀθῆναι 1899.

72. Πρβλ. καὶ τὸ ἄρθρον «Αἱ ἀποφάσεις τῆς ἐν Λυκέρνην συνόδου τῶν παλαιοκαθολικῶν ἐν σχέσει πρὸς τὰ δόγματα τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας», «Ἰ. Σύνδεσμος» 2.2.1895. ἀριθ. 12, σ. 1 καὶ «Ἀναίρεσις ἀναληθειῶν Φιλίππου Παπαδοπούλου» ἔ. ἀ., 23.3.1895, ἀριθ. 19, σ. 3-4. «Διὰ τῆς μεθόδου τῶν τίτλων» ἔ. ἀ. 30.3.1895, ἀριθ. 20, σ. 3.

73. Ἰ. Χ. Κωνσταντινίδου, ἄρθρον ἐν ΘΗΕ, Θ' 1966, στ. 1195-1196.

74. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Α. Διομήδης Κυριακός, Ἀθῆναι 1912 καὶ Ἰω. Ε. Ἀναστασίου, ἄρθρον ἐν ΘΗΕ, Ζ' 1965, στ. 1153-1154.

75. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Σελίδες ..., σ. 69.

ε) «Ἀπάντησις εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ πάπα Ρώμης Λέοντος ΙΓ' ἐγκύκλιον περὶ Ἐνώσεως τῶν ἐν Ἀνατολῇ Ἐκκλησιῶν, ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου Παρ. Λεώνη 1895, σελίδες 90 (ἀνωνύμως).

Μετεφράσθη καὶ εἰς τὴν ρωσικὴν ἴσως ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ὅστις συμμετέσχε εἰς τὴν σύνταξιν⁷⁶.

Θάνατος τοῦ Γερμανοῦ

Δυστυχῶς ὅλως ἀδοκῆτως κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς δράσεώς του «ὁ θερμοουργὸς καὶ μεγαλοπράγμων καὶ ἀκαταπόνητος ἐκεῖνος ἱεράρχης⁷⁷ ἀπεβίωσε «εἴτε ἐκ κακούργου ἐπιβολῆς, εἴτε ἐκ στενοχωρίας συνεπειᾶ στυγεραῆς σκευωρίας, καὶ ὕβρεων διὰ τῶν ἐφημερίδων»⁷⁸. Ὀλίγον μετὰ τὴν μεσημβρίαν τῆς 18ης Ἰανουαρίου 1896⁷⁹, ἀποσυρθεὶς ἵνα ἀναπαυθῆ, εὐρέθη νεκρός. «Τότε μόλις ἐσίγησαν καὶ οἱ μοχθηροὶ κατήγοροὶ καὶ οἱ ἀπαίσιοι συκοφάνται τοῦ ἀνδρός, τότε πάντες ἐνόησαν ὅποῖαν ἀληθῶς ἐξαίρετικὴν φυσιογνωμίαν ἀπώλεσεν ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος»⁸⁰.

«Ἵπῆρξεν ὁ Γερμανὸς ἰσχυρᾶς θελήσεως, πνεῦμα εὐρύτατον, νεωτεριστικόν, θεολόγος μετ' ἐπιστήμης, ὑπέρτερος πάσης προλήψεως, ἀνώτερος τύπων καὶ δογμάτων. Ὁ νοῦς του δὲν εἶχε σκοτισθῆ ἀπὸ τὴν προφητικὴν ποίησιν, δὲν εἶχε παρασυρθῆ ἀπὸ τὸ μυστήριον, ἀλλὰ κατηυγάζετο ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης καὶ ἐνισχύετο ἀπὸ τὴν δύναμιν τῆς πραγματικότητος»⁸¹.

Πράγματι «ἀνεδείχθη πνεῦμα ρηξικέλευθον καὶ μεταρρυθμιστικόν ἐν σχέσει πρὸς τὴν στενὴν καὶ ἄτολμον στάσιν καὶ δρᾶσιν ἄλλων ἀρχιερέων, περιοριζομένων εἰς τὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως μόνον... Ἵπῆρξεν οὕτω παραγωγὸς καὶ δημιουργὸς πολλῶν, μάλιστα ἐν χρόνῳ βραχεῖ τελεσθέντων, ἔργων, καὶ ἀκάματος ἐργάτης τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς φιланθρωπίας»⁸².

«Ὡς ποιμενάρχης ὑπῆρξε πρῶτος, μετριόφων, καλοκάγαθος, χαρακτῆρος ἀκηλιδώτου, ἀφιλοκερδέστατος, οὐδὲν ἔχων δι' ἑαυτόν, τὰ πάντα δὲ διὰ τὴν

76. Χρυσ. Παπαδοπούλου, μν. ξ., σ. 69β, ὕποσ. 2. Πρβλ. καὶ «Ἰ. Σύνδεσμον» 1896, ἀρ. 82.

77. Γερ. Κονιδάρη, Ἐπίτομος Ἐκκλ. Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σ. 386 Ἐκκλ. Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 264.

78. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν, σ. 94. «Αἱ πικραὶ καὶ οἱ θλίψεις δὲν ἀφῆκαν φεῦ! ἀνεπηρέαστον τὴν πολύτιμον αὐτοῦ ὑγείαν, καὶ δὴ ἐπέσπευσαν τὸν θάνατον αὐτοῦ, τὸν τόσον ἄωρον» (Τσιτσέλη, μν. ξ., σ. 215).

79. Εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Ἱ. Συνόδου ὑπὸ ἡμερομηνίαν 19.1.1896 σημειοῦνται περὶ τοῦ θανάτου του τὰ ἀκόλουθα: «συμβάντι τὴν 7ην ὥραν τῆς ἐσπέρας τῆς χθὲς ἡμέρας». (Κῶδιξ Πρακτικῶν Ἱ. Συνόδου 11.3.1894 - 16.2.1896, σ. 292).

80. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Σελίδες κ.λ.π., σ. 70.

81. Γ. Βῶκος εἰς Λεύκωμα «Ἀκροπόλεως», σ. 53 ἐξ. = Ἡλ. Τσιτσέλη, μν. ξ., τ. Β', σ. 214.

82. Ἡλ. Τσιτσέλη, μν. ξ., σ. 215.

Ἐκκλησίαν, ὡς ἀπέδειξεν... ὁ ὑπὲρ αὐτῆς ἔνθεος ἀληθῶς ζῆλος του. Ἀλλὰ καὶ ἀνὴρ ὢν θελήσεως ἐπεδείξατο πολλάκις ἀντοχὴν γνώμης, ἐξ ἧς ἠδύνατο νὰ μὴ λείπη τὸ ἐλαστικόν»⁸³.

Ἡ κηδεῖα ἐτελέσθη μεγαλοπρεπῶς ἐν μέσῳ γενικῆς θλίψεως. Ὁ θάνατος τοῦ δραστηρίου πρωθιεράρχου ἐθεωρήθη ἀπώλεια μεγάλη οὐχὶ μόνον ἐκκλησιαστικῆ, ἀλλὰ καὶ κοινωνικῆ. Κατὰ τὴν κηδεῖαν ἐν μὲν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ ὠμίλησεν ὁ τότε μητροπολίτης Μονεμβασίας καὶ Σπάρτης καὶ κατόπιν μητροπολίτης Ἀθηνῶν Θεόκλητος Μηνόπουλος, ἐπὶ τοῦ τάφου δὲ ὁ Μαντινείας καὶ Κυνουρίας Θεόκλητος Βίμπος. Ἐπίσης ἀπεχαιρέτισαν ἐκ μέρους τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Περραιεῖ Κεφαλληνίων οἱ Ἄντ. Μομφερᾶτος καὶ Νικόλ. Φαραντᾶτος⁸⁴.

Βραδύτερον πρὸς τιμὴν του ἐστήθη πρὸ τοῦ μητροπολιτικοῦ μεγάρου τῶν Ἀθηνῶν, πρωτοβουλία τῶν συμπατριωτῶν του Κεφαλλήνων, ἡ προτομή του, ἔργον τοῦ ἐπιφανοῦς Ἑλληνοσ γλύπτου Δ. Φιλιππότη.

83. Β α σ . Σ . Μ α ρ κ ε ζ ῖ ν η ς ἐν «Ἐστία», παρὰ «Ἰ. Συ ν δ έ σ μ ω» 1896, παράρτημα ἀρ. 63, σ. 4.

84. Τὰ κατὰ τὴν κηδεῖαν ὡς καὶ τὰ κείμενα τῶν ἐκφωνηθέντων λόγων βλ. εἰς παράρτημα «Ἰ. Συ ν δ έ σ μ ο υ» 1896, ἀρ. 63.